

Bayanggudaw

LILIA QUINDOZA SANTIAGO

I. Suhi

Nau nang lumabas sa puwerta ni Nanay ang kaliwa kong paa. Kaya layas ako at magpahanggang ngayon ay ginagalugad ng makakati kong talampakan ang iba't ibang sulok ng mundo; pumapasok at lumalabas kung saan-saan, mapanganib man o maaliwalas. Nasa lahi namin ang pagkabayanggudaw, 'yan ang sabi ng aking Inang Atang.

Magaling na hilot si Inang Atang, ina ng aking Nanay. Ibinalik niya ang paa ko sa matris. Para raw murang puno ng kawayang lumiyad at tumiklop ang paa ko nang ibalik niya sa matris. Pagkatapos, kinapa niya ang ulo ko, malumanay na hinilot ang tiyan ni Nanay, sinuyo akong magpalit ng puwesto, saka, sinabihan si Nanay na kausapin ako.

Nagtalo silang mag-ina bago ako iluwal. Gusto kasi ng Nanay ko, manganak sa ospital dahil 'yon daw ang mahigpit na habilin ng Tatay. E, wala naman noon si Tatay. Saka, sabi pa ng Inang Atang, kung nairaos niya ang panganganak ng di na mabilang na mga babae sa baryo at iba pang karatig bayan, bakit naman di niya mairaraos ang panganganak ng sariling anak?

“Yon na nga ang mahirap,” sabi ni Nanay. “Ang pagpapaluwal ng sariling apo.” Paano raw kung matulad ako sa ibang nasaksihan mismo ni Nanay? Nangingitim pagluwal. Hindi makalabas-labas sa puwerta dahil sa laki ng ulo, o kaya naman, pumupulupot ang pusod sa leeg at nasasakal.

“Hindi mangyayari 'yon, hindi sa apo kong ito.” matatag na pakli ng Inang ko.

At parang, parang, narinig ko noon si Inang, parang umalingawngaw sa aking kamalayan ang tiwala at paglingap niya sa akin. Narinig ko ang kaniyang mga pagsamo, “sige na, bait, ikot ka na ‘appoko’,” nadama ko ang kaniyang lakas ng loob at tatag kaya tuwang-tuwa akong naglululukso at

nagdiwang. A, kung alam lamang nila noon na gustong-gusto ko na ngang lumabas, gustong-gusto ko nang lumabas dahil kay rami ko nang tanong.

Bakit?

Paano?

Kailan?

Saan?

Ano?

Sino?

Kangino?

Ang hirap, pagkalabas ko, sinampal ako. Para bang 'yon ang naging sagot sa aking mga katanungan. Wala silang narinig na iyak sa unang sampal, kasi, “ano ba, gusto ninyo akong lumabas, tapos sasampalin? Bakit? Sinampal na naman ako at noon ako bumunghalit ng iyak, isang napakahaba at nakaririnding iyak na hindi na tumigil-tigil. Mahigit isang oras na hindi pa rin ako tumigil. Paano? Paano ba tumigil umiyak? Kailan? Hanggang magsimulang umiyak na rin ang aking Nanay. Dalawa na kaming umiiyak noon.

Nagdatingan ang mga kapitbahay. Si Inang Ilang na pinsan ni Inang Atang at si Apung Badong na asawa niya, sina Manong Gardo na anak nila na asawa ni Manang Tita, sina Ading Huling na inapo na ng Inang Ilang sa tuhod at ilan pang mga inapo na sina Paula, Liling, Julieta. Tinawag nina Paula at Liling ang kanilang mga kalaro sa katabing bahay na sina Etta, Becbec, at Jun-jun, at nakiusyoso rin ang bata sa kalapit na si Puto. Ang kanilang mga kaibigan ay tumawag din ng kanilang mga kaanak at kaibigan hanggang mapuno na ang maliit naming bahay na yari sa kawayan at di na kami magkasiyang lahat. Parang may piging nang mag-aalas-onse na ng gabi. Naroon na raw ang buong baryo para patahanin kaming mag-ina. Saan? Saan ba nanggaling lahat ang mga ito?

“Magkararag tayo,” sabi ng Inang Atang, at lumuhod siya para simulan ang panalangin. Nagluhuran silang lahat sa harap ng papag na hinihigan namin ni Nanay. Naalala ng Inang Atang na wala pa pala akong pangalan. Paano nila ipagdarasal ang walang pangalan?

“Ano ang ipapangalan natin sa kaniya,” tanong ng Inang sa Nanay. Ano? Sino ako? Hindi naman sumasagot ang Nanay dahil patuloy ito sa pag-

iyak pagkat ako’y nagpatuloy pa rin sa aking pagbunghalit at halos di na magkarinigan ang lahat.

“Kunin ang kalendaryo, tingnan ang kalendaryo, sigaw ng Apung Badong na asawa ng Inang Ilang. Nabinyagan akong Naciana dahil yon ang nasa kalendaryo. Bininyagan ako ng buong baryo nang gabi ring iyon pagkapanganak sa akin. Ako si Naciana, na kapatid ni Marina na anak nina Julio at Benilda Macagba. Saka pinalayawan ako ng unahan at dulo ng ngalan—Nana. Ano?”

“Apo Diyos, kaawaan mo si Nana at ang kaniyang Ina, bigyan mo po sila ng ginhawa.”

Makailang beses sinambit ng Inang Atang ang dasal na sinusundan ng lahat ng kapitbahayan at kamag-anakan ng “amen.”

“Amen”

“Amen.”

“Apo Diyos, maawa ka kay Nana at kaniyang Ina.”

“Amen.”

“Apo Diyos, maawa ka kay Nana at kaniyang Ina.”

“Amen, amen, Apo.”

Pero hindi pa rin kami tumatahang mag-ina.

Nang hindi na makatiis sa tunog ng magkahalong dasal at iyak at gulo ang aking Ate Mina, lumapit ito sa amin ni Nanay, inakyat ang papag na saka nagtakip ng tenga at namaluktot, sa isang tabi.

“Mina, alis ka muna riyan!” Napatayo ang Inang Atang sa pagkakaluhod dahil sa pagsiksik ng ate na muntik kong ikahulog sa isang tabi. Binuhat ako, saka pinahigang padapa sa dibdib ng Nanay. Patuloy pa rin akong umiiyak.

Nagsimula namang umiyak si Ate Mina. Tatlo na kaming umiiyak. Itinigil na ng Inang Atang ang padasal. Kinalong ako, pinunas ang suso ng Nanay, saka ipinasipsip sa akin ang utong.

“Hindi pa nalilinis ang suso niya. Dapat pang hugasan ng pinaglagaan ng banaba saway raw noon ng Inang Ilang.”

“Ay, apurado’ itong apo ko. Sige, suso na.” Babanyusan ko na lang silang mag-ina mamaya,” masuyong sabi raw ng Inang Atang. At kahit hindi ko raw noon mahagilap ang utong ng Nanay dahil tila napakaliit ng aking bibig para sa kaniyang utong, sadyang ipinasak ito sa naggangawa kong bunganga.

At nang malasahan ko ang unang katas ng gatas ng Nanay, dagli akong tumahimik. Tinipon ko ang lahat ng aking lakas upang sumipsip ng gatas.

Napatigil sa pag-iyak si Nanay. Tumahan din si Ate Mina sa tabi at natulog. Ramdam ko ang pagtagos sa akin ang ginhawa. Nang lumaon, nadama ko ang malumanay na paghaplos sa aking bumbunan, hinaplos ng Nanay ang aking ulo, nadama kong inayos niya ang lampin na nakabalot sa akin, kinipkip niya ako nang mahigpit hanggang ako'y makatulog nang mahimbing na mahimbing.

2. Bukkara!

*Pong pong kitakbong
Nagsidakam ti tarong
Napan met kinallo-kallong
Diay aso nga agu-uyong
Buk-kara!*

DAHIL SA “BUKKARA” naayos ang mga piki kong paa at nakapaglakad kahit siyam na buwan pa lang. Hinilot at hinimas ang tuhod ko at pinatahan sa pag-iyak sa bisa ng pongpongkitakbong na di ko nga mawari kung bakit gugustuhin naman ng asong baliw ang ulam naming talong. Pero kay dali kong natutong maglakad, Nung magtatatlong taon na ako, sa gitna ng kapilya, dala-dala ang isang maliit na basket ng mga hinimay na bulaklak ng sampaguita, kay gara at kay ringal na raw ng aking lakad.

“Ay salamat at di na nagsasalubong ang tuhod,” sabi noon ng Inang Atang habang buong giliw niya akong iginigiya sa gitna ng kapilya at ako nama'y nagsasaboy ng sampagita, rosal at dama de noche, ilang-ilang at kamia. Nang makarating ako sa gitna ng altar, pinaupo ako sa isang maliit na silya katabi ng aking Ate Mina na nauna nang nagdala ng mga bulaklak. Sabay naming pinanood sina Nanay at Tatay na mahinahon at magkakapitbisig na lumalakad patungong altar.

Nang tanungin ng minister ng kapilya kung tinatanggap ba ng Nanay ko ang Tatay ko bilang kaniyang asawa, nakita kong nakangisi nang di maipaliwanag ang aking Uncle Annong na asawa ng Auntie Luding na kapatid ni Nanay. Lalong mas masigabo ang hagalpakan nang matapos na ang kasalan. Pinapahalikan sa harap ng lahat ng naroon sa kapilya, ang Nanay sa Tatay. Saka nang matapos na ang lahat ng pagriritrato sa harap, nagmartsa na naman kaming palabas ng simbahan, at doon, sinabuyan kaming lahat ng bigas, bagong aning palay, gupit-gupit na mga pirasong papel na may

iba-ibang kulay at bulaklak pa, maraming-maraming bulaklak. Nakita kong inihagis ng Nanay ang pumpon ng bulaklak na tangan niya sa aking Auntie Luding at naghagapakan ang lahat.

“Oy, kasal na yan!” bida ng kanilang mga kaanak.

“Di pakasal uli,” sabi ng iba.

Pagkatapos ng kasalan, nagtuloy ang lahat sa aming *paraangan* at sa malawak na bakurang ito sa harap ng aming bahay, nagdaos ng magarbong padaya—kainan, inuman, sayawan, kantahan.

Si Inang Lucing, ang ninang ng Tatay at Nanay sa kasal ang naging pasimuno ng pagdiriwang. Kumuha siya ng mga kasamahang babae na mahilig kumanta, at kasabay ng kanilang pagkanta ang paghimok sa lahat na pumadyak at pumalakpak. Pagkaraan noon, ginabayan ni Inang Lucing ang aking Tatay at Nanay sa gitna ng binubungang paraangan.

“O, sayaw, na, sayaw,” pakendeng-kendeng na umaawit at nagmumuwestra si Inang Lucing. “Dayta nagsaway a pintas mo, awan umasping,” sabay-sabay na kinakanta ng nag-umpok na matatandang babae ang kilalang awit sa baryo habang nagsasayaw sina Nanay at Tatay, kagat-kagat ni Nanay ang baryang piso, habang ipinaagaw naman sa Tatay ang barya. Siyempre’y maaagaw lamang niya ito kung hindi lululunin ni Nanay ang piso at mapipilitan silang maghalikan sa harap ng iba.

Ang pinakahuling seremonyas ay ang pagsasayaw nila habang ang mga kamag-anakan at kaibigan ay nagsasabit ng pera sa likod nila. Ang mga kaanak at kaibigan ng Nanay ang dapat magsabit ng pera sa likod ng Tatay. Samantala, ang mga kaanak at kaibigan naman ng Tatay ang dapat magsabit ng pera sa likod ng Nanay. Mas maraming nalikom na pera sa likod ng Tatay dahil mas maraming kaanak at kaibigan ng Nanay ang dumalo sa kasal. Wala ngang kamag-anakan ang Tatay. Ang mga naroroon ay mga kaibigan niyang sundalo at mga kabarkada sa pag-inom.

Tabi-tabi kaming lahat ng mga kaanak na natulog sa bahay sa gabi matapos ang pagdiriwang. Sina Tatay at mga kaibigan niya, walang tulog, inuman at kantahan sila hanggang madaling araw, hanggang tumilaok ang manok. Nagsitulog lamang sila nang sumungaw na ang araw, nakaupo ang ilan, ang iba ay nakalugmok sa mga mesang kainan, at ang iba pa ay bumalandra na lamang sa may hagdanan at kusina. Nangangamoy ng suka ng lasing ang buong paligid pero nagsasayaw at umaawit pa rin si Nanay nang magising at magsimulang magwalis ng paraangan. Nakita ko siyang

nakikipagbuno sa tumbok ng mga dahong kaniyang winawalis at habang nililipad-lipad ng hangin ang ilang piraso ng tuyong dahon, naulinigan ko ang pigil na paghikbi at pag-ingit ng kawayan sa tabi ng bahay.

NOON, NOON, PALAGAY ko ako unang naglayas. Tinungo ko ang lugar na may humihikbi, 'yon pala, ang narinig ko'y paimpit na lagaslas sa ilog dahil may humampay na puno ng kawayan sa tabi at ang ragasa ng tubig tuwing umaahon sa punong kawayan ay parang magkahalong awit at paghibik.

Naakit ako ng hibik na ito ng tubig sa iniipit ng kawayan sa ilog. Nagpasiya akong lumusong. Bukkara! Noon ko nadama ang timyas ng ilog. Masarap pala ang tubig, kay sarap lasapin ang lamig ng tubig sa ilog!

“Nana, Nana,” nasaan ka?

Hindi ko narinig ang unang tawag sa akin.

“Nana, Nanaaa!”

Umahon ako't tumakbong pabalik. Pero naulit, at naulit pa rin ang aking paglusong dahil para bang nagkaroon kami ng sumpaang. Ang ilog at ako, sumumpa kaming hindi kami maghihiwalay, kahit kailan. Magkikita at magkikita kami, lagi.

Kaya labis kong inasam ang lingguhang umpukan naming magkakamag-anak at magkakapitbahay sa ilog. Dala ang mga kaldero ng luto nang kanin, inadobong manok at dinengdeng, maglalalatag kami rito ng mga *ikamen*, mga banig na sari-sari ang kulay, upang higaan at upuan, saka gagawa ng munting kalapaw na yari sa malalabay na dahon ng saging at niyog. Tapos, naglalalatag sa lupa ng malalapad na dahon ng saging muli at dito ibinububo ang kanin at ulam. Sinasabayan namin ang pagkain ng paghuli ng hipon sa ilog, masisigla at masisigasig na hipong tumatalon-talon pa mula sa tubig. Kapag nakahuli ng hipon, direktso ito sa sawsawang kalamansi at asin. Paramihan ng nahuhuling hipon at nagkakandatapon ang sawsawang kalamansi kapag isinasawsaw ang mga kumakawag-kawag pang hipon.

Sa isa sa lingguhang pagpipiging na iyon naglayas na naman ako dahil natuwa lang ako sa hipon at ragasa ng ilog. Sarap na sarap kasi ako sa hipon na buhay pa ay idinawdaw na agad sa garapon na may pinigang kalamansi at asin. Dala-dala ang garapon na pinigang kalamansi at asin, lumusong ako sa ilog at naghanap ng mga hipon. Hindi pala ganoon kadali ang manghuli ng hipon na kamay lang ang gamit. Sinundan-sundan ko ang mga hipon na gusto kong hulihin, hanggang makarating ako sa malalim na bahagi at di

ko namalayan, tinatangay na pala ako ng agos. Nabitawan ko ang garapon. Nagsisigaw ako, pero walang sumaklolo. Malayo na pala ang aking narating. At ang malas, tapos nang kumain ng pananghalian noon. Nabusog ang lahat at inantok. Kasabay ng paghimlay sa mga ikamen, nagsipikit ang mga mata nila at idinuyan sa malalim na pagtulog ng napakasamyong hangin sa hapon at ng napapawi nang init sa katanghalian. Walang nakapansin na ako'y nawawala. Walang nakaalam na nakarating ako sa pinakamalalim na bahagi ng ilog, at walang nakabatid na natuto akong kumawag upang ilitas ang sarili.

Kumawag ako nang kumawag sa malalim na tubig, pinigil ko ang paghinga hanggang makarating sa ibabaw, suminghap nang malakas, at pagkaraan ay nakakita ako ng kalapit na puno, kumawag pa rin ako nang kumawag, sumipa nang sumipa, hindi ako humihinga. Nang makakapit na ako sa puno ay tinawanan ko ang aking sarili. Ang sarap ng pakiramdam! Sinubukan ko uling sumisid sa malalim, hindi humihinga, pagkaraan ay kumawag paitaas. Masarap pala kapag sa wakas ay nailitaw na ang mukha at lumutang sa tubig. Nagtagumpay ako! Isang tagumpay ang paglangoy mulang pagsisid. Itinaas ko ang mga kamay, tumalon-talon! Nadaig ko ang ragasa. Nadaig ko ang tubig.

3. Si Puto, at mga Kawayan

Sa kawayanan sa tabi ng ilog, ikukuwento ko ba ang mga kahibangan ko rito?

Dito si Puto ang unang prinsipal at bayani ko. Si Puto ang munting lalaking madalas naming kalaro ni Ate Mina Ang kaniyang pangalan, sabi ng matatanda ay galing daw sa “pagputok ng buho.” Putok siya sa buho dahil, walang kilalang ama. Di tulad namin ng ate na kahit paano, may dumadalaw na Tatay na nagtuturo sa amin ng mga kanta, si Puto ay wala talagang ama. Noong una’y sumisilip-silip lang siya sa mga kumpol ng kawayan kapag kami’y naglalaro. Saka magpapakita nang husto pag nasa kalagitnaan na kami ng laro. Tatayo siya roon, hindi titinag. Saka uupo kapag di namin pinapansin. Kapag naghahagihikan kami ay napapangiti rin siya. Kapag nagtatakutan kami ay di rin niya alam kung saan susuling.

Ang totoo, si Puto ang pinagmulan ng unang sabunutan namin ni Ate Mina.

“Hayan na ang tikbalang” sabi ni Ate Mina, at kumaripas ako ng takbo. Nagtaka ako kung bakit di naman sila sumunod. ’Yon pala, nagpaiwan silang dalawa para magyapusan. Nang mahuli ko silang nagyayapusan, nag-iisip din

ako ng paraan. Isang umaga, pumapasok si Ate Mina sa kawayanan habang naroon na kami ni Puto.

“Ay, ahas, malaking ahas!” sigaw ko. Nagtitili siyang bumalik, palayo. At magiging solong-solo ko sana si Puto, pero nakahalata si Ate Mina, bumalik at hinablot ang aking buhok. Nagpagulong-gulong kaming nagsasabunutan sa lupa hanggang dumating ang Nanay at Inang Atang. Isinumbong pala kami ni Puto.

Pinauwi kaming lahat at pinagbawalan nang maglaro sa kawayanan.

Pero bale wala sa amin ni Ate Mina ang pagbabawal. Matapos ang tatlong araw, nasa kawayanan na muli kami. At para malibang at di na namin pinag-aawayan si Puto, itinuring naming mga kalaro na parang tao ang mga kawayan.

Binigyan namin sila ng mga pangalan.

Ang kawayang magaganda ang tayo ay mga kaibigan, yaong mga pangit, sobrang yumuyukod at napapahandusay ay mga kaaway.

Si Kika, labandera, dahil tila laging naglilinis ng kaniyang mga dahon na naluluoy at nalalaglag.

Si Apung Gudin, ang punong pagkatayog-tayog na halos humahalik sa langit at tingin namin ay hindi na yata marunong yumukod, napakayabang.

At si Manang Majica, dahil siya ay salamangkera. Hindi lamang siya matayog din tulad ni Manong Gudin, kundi marunong siyang sumayaw, yumukod at humalik sa lupa. Sa kaniya kami madalas magtago para huwag makita kapag nagtataguan-pong.

At dahil sa kaniyang pagmamahika, hindi kami nasusumpungan para maging taya.

Ang aming pinakamatalik na kaibigan talaga ay si Bimba. Malusog, malago, pero di gaanong magaspang at matayog. Lagi namin itong kasayaw at kausap.

“Bimba, magiging ano ako paglaki?” tanong ko minsan. Nagulat na lang ako sa narinig kong sagot.

“Luka-luka!”

May mga pagkakataong nag-iisa akong sumusuksok sa kawayanan. Sa mga saglit na ito, pinakikinggan ko sila, lalo na kapag may malakas na hanging dumarating. Isang kakaibang himig. Parang inilululan ako sa isang magarang bangka, may palamuti ng mga bulaklak, iniuugoy ng malumanay na daloy

ng ilog na kinukumpasan ng himig ng kanilang pagkampay. Kinipil ko ang himig na iyon ng mga kamayan, binalik-balikan sa aking mga panaginip.

Pero may mas nakapanghihilakbot na pangyayari sa kawayanan na hindi rin makatkat sa aking isip.

Natagpuan ni Inang Ilang ang Apung Badong sa may kawayanan, isang umaga parang natutulog lang doon, pero hubad at kipil sa isang kamay na nakalapatong sa dibdib ang isang sulat. Nang buklatin ang sulat ay ganito ang nakalahad.

“Ako ay tagakupkop ng kaaway ng bayan.”

Tinawag ang lahat ng kapitbahay. Doon sa kawayanan, nagkakahalo ang laway, uhog at luha na ikinuwento ni Inang Ilang na halos gabi-gabi raw ng nakaraang linggo dumadalaw ang ilang kalalakihan sa bahay nila. Ipinagtatanong kung sino raw doon ang tinitirhan ng sundalong naninilbihan sa mga Amerikano. Saan daw doon nakatira’yong miyembro ng USAFFE na si Sergeant Julio Macagba? Si Tatay iyon. Nang tingnan ko sina Nanay at Inang ay kapuwa sila nakayuko at walang kibo.

Binali-baligtad nila si Apung Badong. Walang matagpuang sugat. Nilason daw ba? Ipinatuklaw sa ahas? O binangungot na doon? Walang makapagsabi. Nagpatawag ng albularyo. Ang sabi ay “binatibat,” inatake ng matinding takot matapos na masukol ng mga “panauhin” sa kawayanan.

Nangsumunod na buwan, lalong nakasisindak ang naganap. Sa kawayanan muli. Narinig namin ang mga ungol ni Manong Gardo. Nagpulasan muling lahat sa may kawayanan. Doon, nakita namin siyang nakaluhod, gapos ang dalawang kamay, at nagmamakaawa sa mga lalaking nakapalibot sa kaniya. Nangangako na hindi siya magsusumbong sa PC. Hindi niya isusuplong ang mga “tagalabas” na dumadalaw sa barrio. Huwag lang siyang dalhin ng bundok ngayon. Hindi niya kayang iwan ang pamilya. Kawawa naman daw ang mga anak.

Buwan ang binilang namin na hindi nakita si Tatay. Hanggang isang gabi, hindi ko namalayan, niyugyog ako ng Nanay mula sa pagkatulog. Binihisan, ipinagbalot ng mga damit. Kapit-kamay kaming nanaog ng hagdan. Una ang Tatay, saka ang ate ko, na nakahawak sa Nanay, saka ako, na hinahawakan ng Nanay, saka ako na nakahawak naman sa kay Inang Atang na siyang nasa huli. Binilinan kaming huwag mag-ingay.

Naglakad kami sa dilim. Buti na lang at may kaunting liwanag ng buwan. Nang datnan namin ang ilog, unang lumusong ang Tatay para alamin kung

hanggang saan abot ang tubig. Nang matiyak niyang mababaw lang ay saka kami tumawid. Kapit-kamay kami, natatandaan kong umabot lagpas ng aking baywang ang tubig, at napahiyaw ako nang madupilas sa isang bato at halos malunod, pero dahil mahigpit ang hawak sa akin ni Inang naiangat akong muli. Magsisimula na sana akong umiyak nang buhatin ako ng Inang para hindi umiyak.

Tinanong ko si Inang kung babalik pa kami doon, kung titira pa kami sa tabi ng ilog para makita ko pa ang mga kalarong kawayan. Tahimik lamang siya, nanatiling tahimik. Nang makarating kami ni Inang sa pampang at ibinaba niya ako, hinarap ko ang ilog, tahimik akong nagpaalam sa kaniya bilang kaibigan humingi ng tawad sa pagkakalayo namin at hiningi ko rin ang kaniyang basbas upang magliwaliw. Nangako akong babalik, babalikan ko siya.

4. Ang Tamis ng Pagliliwaliw

Binalikan ko siya, ang aking mahal na ilog matapos ang limang taon ng pagkawalay.

“*Papanam,*” sabi ng konduktor, na mukhang nagdududa kung alam ko talaga kung saan ako pupunta.

“Sa Lagaro po” sabi ko.

“Kanina ka pa sana bumaba,” sabi niya. Kanina pa tayo dumaan ng Lagaro.

“Sino ang pupuntahan mo?,’ tanong ng drayber ng bus.

“Si Inang Atang ko po,” sabi ko.

“Ano ang buong pangalan ng Inang mo?” tanong uli ng drayber.

“Honorata Macagba po,” sabi ko.

Pagkasabi ko ng pangalan ni Inang ay nangiti ang konduktor at sinabing huwag na raw akong umibis ng bus. Pagbalik nito sa pinanggalingan ay ibababa nila ako sa dapat kong babaan.

Nang makarating na sa harap ng bahay ng Inang, bumaba pa ang konduktor at sinamahan ako sa harap ng bahay ng Inang para sabihin na naroon na raw ang apo niya.

Gulat na gulat ang Inang Atang pagkakita sa akin. Tinanong agad ako kung alam ng Nanay na pumaroon ako. Nagsinungaling ako at sinabing ang Nanay nga itong nag-utos sa akin na pumaroon ako dahil balita nami’y

maysakit siya. Ang totoo, naglayas ako noon dahil pinagalitan ako ng Nanay. Napag-alaman niya kasi na pagkarecess sa eskuwela, umuuwi ako at sabi ko sa kaniya, tapos na ako sa eskuwela. Siyempre, ipinatawag siya ng prinsipal at siyempre, pinagalitan ako at sabi'y huwag ko na raw ulitin. Kinabukasan, Sabado, hinanap ko ang estasyon ng bus papunta kay Inang Atang.

“Maysakit? Paano akong magkakasakit, ‘nakkong

Pinakain niya ako at pinatulog sa *datar*, yung sahig na kawayan. Kay sarap muling humiga sa may tabi ng bintana habang nilalanghap ang hangin mula sa ilog.

Nang magtataksilim na’y nagpaalam akong pumunta sa tabing ilog. Pinayagan naman ako ng Inang, pero ang habilin ay huwag akong magpagabi.

Hinanap ko sina Manang Majica at Bimba liit sa kawayanan. Pero hindi ko na sila namukhaan. May isang lalaki roon, nakatayong nakatitig sa akin. Tinawag ko siya.

“Puto?”

“Hindi ako si Puto,” sabi niya.

Nang lumapit siya sa akin ay nagulat ako. Hindi nga siya si Puto! Sumigaw ako. Nagulat siya at tumakbong palayo. Bumalik naman ako agad sa loob ng bahay ni Inang Atang. Hindi ko sinabi sa kaniya ang nangyari sa kawayanan.

At narinig ko na muli ang pagkararag ni Inang Atang. Hiniling niya sa Apo Diyos na sana, ang mga naliligaw na kaluluwang katulad ko ay magabayan tungo sa mabuting landas.

Kinabukasan, dumating ang Nanay at Tatay. Akala ko ay papaluin nila ako. Pero sa halip na ako’y paluin, pinagbihis lamang ako saka iniuwing pabalik sa bahay.

Noon ko napatunayan na may naidudulot din naman palang kabutihan sa tao ang paglalayas. Minsan-minsan, kailangang sundin ang nasa ng sutil na talampakan. Sa mundo’y maraming tao at lugar na nag-aantabay na matapakan, mabuksan, at mabasbasan ng bagong karanasan. Kuwidaw nga lamang at kung minsan, ang basbas ng karanasan ay hindi gaanong mainam. Tulad nito.

Brown out sa Maynila. Masikip sa selda. Nagsindi ng ilaw si Captain Abadilla.

“Ikaw ba si Alpha Magtanggol. Ano ang tunay mong pangalan?” tanong niya.

“Naciana Macagba po.”

Ang totoo mong pangalan!

Naciana Macagba.

Di ba ikaw si Honorata, ikaw si Naciana, ikaw si Onor, ikaw si Alpha, sino ka nga ba talaga? Ano ang tunay mong pangalan?

Hindi na ako kumibo. Galit na ang kapitan.

Nang bansagan akong si Alpha at makilala pagpasok sa kilusang lihim matapos ipataw ang batas militar sa buong bansa, natandaan ko ang ginawang pag-aatang ng Inang Atang at pagpapalit sa aking pangalan. Pinalitan niya kasi ang pangalan ko, mula Nana, naging Onor, galing daw sa pangalan niyang Honorata. Kasi, di maalis-alis ang lagnat ko noon pero nang maging Onor ako, hindi na ako nagkasakit.

Nang pagpiliin naman ako ng pangalan sa kilusang lihim, pinili kong maging si Alpha.

Kaya hindi ko alam kung ikukuwento ko ito kay Captain Abadilla.

Tahimik kong nilimi ang lahat. Tumahimik na lamang ako at nag-isip. Gan'un pala. Gan'un pala talaga ang nangyayari sa isang tao. Pagpasok sa isang uri o yugto ng buhay ay nagbabago o binabago ang sarili dahil sa mga pangyayari.

Wala naman akong pinagsisisihan. Natatawa akong naiinis kapag naalala ko ang bahaging ito.

“Ikaw ba si Andrea?”

“Hindi po, katulong lang po ako rito,” sabi ko.

“Katulong ha? Halika, sumama ka sa amin.”

At isinakay nila ako kasama ang iba pang mga hindi ko kakilalang mga kasama. Sa stockade, iniwasan ko nang husto si Captain Abadilla.

“Kilala na kita. Ikaw nga si Nana Macagba? Tatay mo si Julio Macagba, ang beterano ng digmaan. Ano ang ginagawa mo rito sa kilusang tulad nitong lumalabag sa batas? Alam ba ito ng Tatay mo?” sumbat sa akin ni Captain Abadilla kinabukasan.

“Hinuli po ninyo ako.”

“Huwag ka nang makipaglokohan sa akin.”

“Nahuli ka,” sabi niya. Pagkaraan ay sinabihan akong bukas na bukas din ay palalayain ako at ipaiilalim sa mahigpit na superbisyon ng Tatay kong dating sundalo at beterano ng Ikalawang Digmaang Pandaigdig.

Nang sa wakas ay pakawalan ako mula sa Fort Bonifacio, sinabihan akong umuwi na at maghanap ng trabaho. Ano raw ba ang silbi ng pag-aaral at ng natapos ko sa kolehiyo?

Hindi lamang naman ako doon natuto, sabi ko. At ngayong nagtuturo na ako, binabalikan ko ang ilog, humaharap sa ilog, sa dagat, saanman ako mapadpad.

Nang magdaos ng seminar ang mga guro sa Filipino sa Zamboanga, sinadya kong pumunta sa pinakadulo ng Pasonanca para hagipin ang dulo ng dagat. Hindi ako mapigilan sa pagkahumaling sa hanging inihahatid ng tubig.

Nang magawi ako sa Hawaii, ang unang nadamang kasiyahan ay ang pagsakop ng karagatan sa lupa. Saanman ako magpunta, ang dinaratnan ko ay tubig. Bayanggudaw akong sinasampal-sampal ng mga alon. Hinahagilap ko ang mga lilim, nagagawi sa mga puno ng niyog, pero ilan lamang silang nakahilera sa tabi ng dagat. Walang kawayanan sa dalampasigan. Walang lilim ang puno ng niyog. Pero lagi, sa tabi ng dagat binibigkas-bigkas ko pa rin sa isip ang ambahan sa paglalagalag.

Sa may dalampasigan
Nakakubli ang lilim
Matatagpuan lamang
Kung iyong sisisirin
Yuyukod ka, lililim
Pilit mong aagawin
Ang timyas ng liwaliw.